

ΣΧΟΛΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΕΤΟΙΜΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ
ΕΝΝΟΙΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΓΥΜΝΑΣΙΑΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΗΛΙΚΙΑΣ 14-15 ΧΡΟΝΩΝ*.

Υ Π Ο

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Π. ΠΕΡΣΕΛΗ

πτ. Θ. (Ἀθηνῶν), M.A., Ph. D. (Lancaster)

Λέκτορας Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Εἰσαγωγή.

Συγχρόνως μὲ τὴν ἀνοδο στὴν ἐξουσία τῆς πολιτικῆς κυβέρνησης τοῦ 1974 στὴ χώρα μας, συνειδητοποιήθηκε, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἡ ἀνάγκη πραγματοποίησης ἀλλαγῶν στὰ ἐκπαιδευτικά μας θέματα. Τὸ πνεῦμα ποῦ ἐπικράτησε μετὰ τὸ 1976 στὴν ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ ὁδήγησε, ὡς γνωστό, στὴ σύνταξη νέου Νόμου γιὰ τὴ δομὴ καὶ λειτουργία τῆς πρωτοβάθμιας καὶ δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης¹. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς φαινόμενο ἐπαναλήφθηκε καὶ μετὰ τὴν πολιτικὴ ἀλλαγὴ τοῦ 1981².

Κοινὸ αἶτημα τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς τοῦ 1976 καὶ 1981 ἦταν ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ σχολικοῦ προγράμματος ἔτσι, ὥστε ν' ἀνταποκριθεῖ στὶς καλπάζουσες ἀνάγκες ποῦ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν ἔνταξή μας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα. Βασικὴ ἐπιθυμία τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς ἦταν τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας σύστημα νὰ ἐκδημοκρατικοποιηθεῖ κατὰ τὰ δυτικοευρωπαϊκὰ πρότυπα. Γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτὸ τὸ αἶτημα κρίθηκε ἀπαραίτητὴ ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς ἐκπαίδευσης τῶν σχολικῶν λειτουργῶν, ὁ ἐκσυγχρο-

*Ἀνακοίνωση, ἡ ὁποία ἔγινε στὸ Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικῆς Ἔρευνας: Μάθηση καὶ Ἐκπαίδευση. Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 19-21 Μαΐου 1989.

1. Νόμος ὑπ' ἀριθ. 309 «Περὶ Ὁργανώσεως καὶ Διοικήσεως τῆς Γενικῆς Ἐκπαίδευσως». Ἐφ η με ρ ις τ ῆς Κυ β ε ρ ν ῆ σ ε ω ς, ἀρ. 100, τεῦχος Α', 30 Ἀπριλίου 1976.

2. Βλέπε Νόμος ὑπ' ἀριθ. 1566 «Δομὴ καὶ Λειτουργία τῆς Πρωτοβάθμιας καὶ Δευτεροβάθμιας Ἐκπαίδευσης καὶ ἄλλες διατάξεις». Ἐφ η με ρ ις τ ῆς Κυ β ε ρ ν ῆ σ ε ω ς, ἀρ. 167, τεῦχος Α', 30 Σεπτεμβρίου 1985.

νισμός των διδακτικών μεθόδων και ή συγγραφή σχολικών έγχειριδίων, τα όποια θα προέβαλλαν τó νέο εκπαιδευτικό πνεύμα στή θεωρία και τήν πράξη³.

Τελικά εκείνο που προκρίθηκε και άπορόφησε τή μεγαλύτερη δραστηριότητα των υπεύθυνων τής εκπαιδευτικής πολιτικής του 1976 αλλά και του 1981 ήταν ή ύλοποίηση ενός προγράμματος συγγραφής νέων σχολικών διδακτικών έγχειριδίων. Η συγγραφή των έγχειριδίων στηρίχθηκε έξοκλήρου στα 'Αναλυτικά Προγράμματα (Α.Π.) των σχολικών μαθημάτων, τα όποια καταρτίστηκαν από τó Κέντρο 'Εκπαιδευτικών Μελετών και 'Επιμόρφωσης (Κ.Ε.Μ.Ε.). Τó κέντρο αυτό τó 1985 μετονομάστηκε σέ Παιδαγωγικό 'Ινστιτούτο⁴.

Παρά τή φιλότιμη προσπάθεια που καταβλήθηκε από τούς συγγραφείς τους, ώστε τα διδακτικά έγχειρίδια νά προσφέρουν καταληπτές γνώσεις στα παιδιά, νωρίς διατυπώθηκαν σοβαρές επιφυλάξεις για τήν αποτελεσματικότητα πολλών από αυτά. Αυτό τουλάχιστο ισχύει χωρίς άμφιβολία για τα διδακτικά έγχειρίδια του μαθήματος των Θρησκευτικών, όπως φαίνεται από τήν κριτική πολλών διδασκόντων και άσχολουμένων θεωρητικά με τó μάθημα⁵. Οί λόγοι τής κριτικής των διδακτικών έγχειριδίων του μαθήματος των

3. Βλέπε Educational Policy and Planning: Educational Reform Policies in Greece (1980). Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development. Πολυγραφημένη έκδοση. Πρβλ. και Reviews of National Policies for Education: Greece (1982). Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.

4. Νόμος ύπ' άριθ. 1566, άρθρο 23, ό.π.

5. Γ κ ό τ σ η Χ. (1978), «Τά νέα βιβλία των Θρησκευτικών και ή αξιοποίηση τους στήν τάξη». Κοινωνία. Δελτίον τής Πανελληνίου 'Ενώσεως Θεολόγων. ΚΑ', 3, σσ. 182-189.

Δ ι λ μ ό η Γ. (1982), «Μάθημα Θρησκευτικών». Α' 'Εκπαιδευτικό Συνέδριο Καθηγητών Μέσης 'Εκπαίδευσης. 'Αθήνα 13, 14, 15 και 16 Μαΐου 1981. 'Αθήνα: ΟΛΜΕ, Μάης, σσ. 253-255.

Θ ε ο δ ώ ρ ο υ Ε. Δ. (1982), «Τó μάθημα των Θρησκευτικών». 'Ε κ κ λ η σ ί α, ΝΘ', 5, σσ. 119-122 και 6, σσ. 146-150.

Κ α ζ λ ά ρ η Π., Κ ο γ κ ο ύ λ η Γ., Τ ζ ο υ μ ά κ α Ν., Τ σ α ν α ν ᾱ Γ. (1979), Τά Διδακτικά Βιβλία των Θρησκευτικών του Γυμνασίου και του Λυκείου (Μία κριτική). Θεσσαλονίκη.

Μ α τ σ ο ύ κ α Ν. (1981), «Θεολογική θεώρηση των σκοπών του Θρησκευτικού μαθήματος». Κοινωνία, ΚΔ', 3, σσ. 307-320.

Μ ο υ ν τ έ Μ. (1981), «Τά έγχειρίδια των Θρησκευτικών». Δ ι α β ά ζ ω. Μηνιαία επιθεώρηση του βιβλίου. Τεύχος 47, Νοέμβριος, σσ. 58-60.

Π ο λ υ χ ρ ο ν ο π ο ύ λ ο υ Π. (1980), Παιδεία και Πολιτική στήν 'Ελλάδα. Τόμος Β'. 'Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 447-455.

«Υπόμνημα τής Πανελληνίου 'Ενώσεως Θεολόγων δια τά Θρησκευτικά Βιβλία τής Μέσης Παιδείας. 'Εν 'Αθήναις 14 Φεβρουαρίου 1976». (1976). Κοινωνία, ΙΘ', 1, σσ. 6-7. Πρβλ. και τες εισηγήσεις που έγιναν στο Β' Συνέδριο τής 'Ενώσεως Θεολόγων Βορείου 'Ελλάδος (Ε.Θ.Ε.Β.Ε.). Είναι χαρακτηριστικό ότι στίς περισσότερες εισηγήσεις

Θρησκευτικῶν στηρίζονται κατά κύριο λόγο στή διαπίστωση ὅτι τὰ παιδιὰ τῆς ἐννιάχρονης σχολικῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ διδαχτοῦν θεολογικὴ γνώση καὶ ἔννοιες, οἱ ὁποῖες εἶναι δυσνόητες γιὰ τὴν ἡλικία τους. Καὶ αὐτό, γιατί δὲ λαμβάνεται πρόνοια οὔτε ἀπὸ τοὺς σχεδιαστὲς τῶν Α.Π. οὔτε ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων νὰ συνδέσουν τὴ θρησκευτικὴ ὕλη μὲ τίς ἐμπειρίες τῶν διδασκομένων.

Σκοπὸς καὶ μέθοδος ἐμπειρικῆς ἔρευνας.

Τὸ 1981 ὁ ὑπογράφων πραγματοποίησε ἐμπειρικὴ ἔρευνα μεταξὺ παιδιῶν ποὺ φοιτοῦσαν στὶς Α' καὶ Γ' τάξεις δημοσίων γυμνασίων τῆς χώρας. Ἡ ἔρευνα εἶχε ὡς σκοπὸ τὴν ἐξέταση τῆς ἀποτελεσματικότητος τῶν σκοπῶν, στόχων καὶ μεθόδων τῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς καὶ τὴ στάση τῶν διδασκομένων ἀπέναντι στὴν Ὀρθόδοξη Χριστιανικὴ θρησκεία. Ἡ ἔρευνα γεννήθηκε, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἀπὸ τίς διαπιστώσεις ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω γιὰ τὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν. Ἐπὶ πλεόν στὴ διατύπωση τῶν ὑποθέσεων τῆς ἔρευνας δὲν παραγνωρίστηκε τὸ γεγονός τῆς ἀδιαφορίας, ποὺ παρατηρεῖται τὰ τελευταῖα χρόνια μεταξὺ ἑνὸς σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ἐλλήνων καὶ ἐλληνίδων σὲ θέματα πίστεως σὲ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα καὶ τήρησης θρησκευτικῶν ἐκκλησιαστικῶν καθηκόντων. Ἀκόμη λήφθηκαν σοβαρὰ ὑπόψη ἡ μεθοδολογία καὶ τὰ ἀποτελέσματα πρόσφατων ἐρευνῶν, ποὺ πραγματοποιήθηκαν γιὰ θέματα σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἰδιαίτερα στὴν Ἀγγλία. Καὶ αὐτό, γιατί στὴ χώρα αὐτὴ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, θεωρητικὰ τουλάχιστο, εἶναι τὸ μόνο ὑποχρεωτικὸ μάθημα τοῦ σχολικοῦ προγράμματος. Ἐξάλλου, μέχρι τοῦ τέλους τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὴν Ἀγγλία ἀντλοῦσε τὸ περιεχόμενό του σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ διδασκαλία τοῦ

τονίζεται ἡ ἀνάγκη προσαρμογῆς τῆς διδακτικῆς ὕλης τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στὶς νοητικὲς-ἀναπτυξιακὲς ικανότητες τῶν μαθητῶν / μαθητριῶν: Θεολόγος. Περιοδικὴ ἔκδοση τῆς Ε.Θ.Ε.Β.Ε. Α' (1983), τεῦχος 1. Β' Συνέδριο Ε.Θ.Ε.Β.Ε. Θεσσαλονίκη 28-30 Δεκεμβρίου 1982. «Νέα Ἀναλυτικὰ Προγράμματα γιὰ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὴ Μέση Ἐκπαίδευση. Τὰ Πρακτικά». Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως Δ. Λάππας. Θεσσαλονίκη. Ἐπίσης πρβλ. καὶ τίς κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις ποὺ διατυπώθηκαν μὲ ἀφορμὴ τὴν κυκλοφορία τοῦ νέου διδακτικοῦ ἐγχειριδίου τῆς Β' Γυμνασίου (Σ. Ἀγουρίδης καὶ Σ. Νίκα, Ὁ Χριστὸς καὶ ὁ καινούργιος κόσμος τοῦ Θεοῦ. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ, 1985). Τὸ περιεχόμενον τῶν κρίσεων καὶ ἐπικρίσεων τοῦ παραπάνω ἐγχειριδίου ἀναφέρεται κυρίως στὴ θεολογικὴ προσέγγιση τῶν θεμάτων ποὺ ἀναπτύσσει. Ὅμως συχνὰ τονίζεται ἡ δυσκολία τὴν ὁποία εἶναι δυνατὸ ν' ἀντιμετωπίζουν οἱ διδασκόμενοι στὴν κατανόηση τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγχειριδίου. Οἱ κρίσεις, μὲ τὴ μορφή εισηγήσεων καὶ ἀπάντηση τῶν συγγραφέων τοῦ διδακτικοῦ ἐγχειριδίου δημοσιεύονται στὸ περιοδικό: Κοινωνία, ΚΘ' (1986), τεῦχος 2, σσ. 134-200.

Χριστιανισμού. Και τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα συνθέτουν μία κοινή βάση, τῆς ὁποίας τὰ ἐρευνητικά ἀποτελέσματα μπορεῖ νὰ συγκριθοῦν μὲ ἀντίστοιχα τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητας. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ σύγκριση ἐπιτυγχάνεται μόνο ὅταν ληφθοῦν ὑπόψη ὀρισμένες βασικὲς εἰδοποιὲς διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν μεταξύ τῶν δύο συστημάτων σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς. Μία ἀπὸ τὶς διαφορὲς αὐτὲς εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποία τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὴν Ἑλλάδα ἔχει Ὁρθόδοξο χριστιανικὸ περιεχόμενο.

Βασικὸ κριτήριο ἐπιλογῆς τοῦ δείγματος τῶν γυμνασίων τῆς ἐρευνας ἦταν ἡ κατανομή τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ σὲ ἀστικές, ἡμιαστικές καὶ ἀγροτικές / ἡμιορεινὲς περιοχές. Τελικὰ ἐπελέγησαν 15 γυμνάσια ἀπὸ τὶς εὐρύτερες γεωγραφικὲς περιοχές: Ἀττικῆς, Μακεδονίας, Κεντρικῆς Ἑλλάδας, Κρήτης, Ἡπείρου, Ἰονίων νήσων, Πελοποννήσου καὶ νήσων Αἰγαίου Πελάγους⁶. Στους μαθητὲς καὶ τὶς μαθήτριες ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴν ἐρευνα διανεμήθηκε γραπτὸ ἐρωτηματολόγιο⁷. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν παιδιῶν ποὺ συμπλήρωσαν τὸ ἐρωτηματολόγιο ἦταν 977. Ἀπὸ αὐτά, 466 (233 ἀγόρια καὶ 233 κορίτσια) φοιτοῦσαν στὴν Γ' γυμνασίου⁸.

Ἡ παροῦσα ἀνακοίνωση ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐρευνας, ἡ ὁποία ἀσχολήθηκε μὲ θέματα τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς. Εἰδικότερα, σκοπὸς τῆς ἀνακοίνωσης εἶναι νὰ παρουσιάσει καὶ ἐρμηνεύσει ἀποτελέσματα ἀπαντήσεων, τὰ ὁποία ἀναφέρονται στὴ διαπίστωση τῆς ἱκανότητας μαθητῶν καὶ μαθητριῶν ἡλικίας 14-15 χρόνων νὰ ἀφομοιώνουν θεολογικὲς ἐννοιες. Ὅπως ἤδη ἐλέγχθη, τὰ διδακτικά ἐγχειρίδια τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, τόσο τῆς πρωτοβάθμιας ὅσο καὶ τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης, περιέχουν πάρα πολλὲς θεολογικὲς ἐννοιες, τῶν ὁποίων οἱ διδασκόμενοι καλοῦνται νὰ ἀφομοιώσουν τὸ περιεχόμενο⁹. Αὐτὸ γίνεται χωρὶς

6. Βλέπε Perselis E. P. (1987), A Study of Religious Education in Contemporary Greece and the attitudes towards Christian Orthodox Religion of Greek pupils aged 12-15 years. Lancaster University. Ἀδημοσίευτη διδακτορικὴ διατριβή, σσ. 90-94.

7. Ὁ.π., σσ. 301-316.

8. Ὁ.π., σσ. 91-92.

9. Βλέπε τὰ παρακάτω σχολικὰ διδακτικά ἐγχειρίδια ἀπὸ τὰ ὁποία διδάχτηκαν τὸ μάθημα οἱ μαθητὲς / μαθήτριες ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴν ἐρευνα:

Κ α ρ δ α μ á κ η Μ., Γ ό τ σ η Χ., Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν í δ ο υ Ι., Λ ο υ κ á κ η Κ. (1978), Ὁ Λαὸς τοῦ Θεοῦ. Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας. Β' Γυμνασίου. Ἀθήνα: Ὁργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων (ΟΕΔΒ).

Κ υ ρ ι α ζ ό π ο υ λ ο υ Α. (1977), Καινὴ Διαθήκη. Δ' Τάξη Δημοτικοῦ Σχολείου. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ.

Λ υ γ κ ώ ν η Σ π. (1978), Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ε' Δημοτικοῦ. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ.

προηγουμένως τὸ περιεχόμενο τῶν ἐνοιῶν νὰ συσχετιστεῖ μὲ τις ἐμπειρίες τῶν διδασκομένων. Προκειμένου λοιπὸν νὰ ἐξεταστεῖ ἐὰν οἱ γυμνασιόπαιδες κατανοοῦν τὸ περιεχόμενο τῶν θεολογικῶν ἐνοιῶν μὲ τὸν τρόπο πού τις διδάσκονται, κρίθηκε σκόπιμο ν' ἀπαντήσουν σὲ ἐρωτήσεις πού ἀφοροῦσαν ὀρισμένες θεολογικὲς ἐννοιες. Ἔτσι στὸ δεῖγμα τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν τῆς τελευταίας γυμνασιακῆς τάξης, τὸ ὁποῖο ἀναφέρθηκε παραπάνω, δόθηκαν τέσσερις θεολογικὲς ἐννοιες. Κάθε μία ἐννοια συνοδεύταν ἀπὸ τέσσερις ὀρισμούς. Ἐκεῖνο πού ζητούσαμε ἀπὸ τὰ παιδιά ἦταν νὰ σημειώσουν τὸν ὀρθότερο θεολογικὸ ὀρισμό. Οἱ ἐννοιες αὐτὲς ἦταν οἱ ἀκόλουθες: Ἐκκλησία, Μετάνοια, Προφήτης, Ἀμαρτία. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι καὶ οἱ τέσσερις ἐννοιες εἶναι πολὺ βασικὲς γιὰ τὴν κατανόηση καὶ βίωση τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος. Ἐπὶ πλεόν καὶ οἱ τέσσερις ἐννοιες ἀφθονοῦν στὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν. Τὸ εἶδος αὐτὸ ἐξέτασης θρησκευτικῶν ἐνοιῶν χρησιμοποιήθηκε γιὰ πρώτη φορά στὴν Ἀγγλία ἀπὸ τὸν K. Hyde¹⁰. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ ἐπιλογή καὶ χρῆση τῶν ἐνοιῶν προσαρμόστηκε στοὺς σκοποὺς τῆς παρούσας ἐρευνας, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὴν ἐλληνικὴ θρησκευτικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ πραγματικότητα¹¹.

Παρουσίαση καὶ ἀνάλυση τῶν ἀποτελεσμάτων.

Ὅπως φαίνεται στὸν πίνακα 1, ἀπὸ τοὺς τέσσερις ὀρισμούς τῆς ἐννοίας Ἐκκλησία, ὁ δεῦτερος ὀρισμὸς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ὁ θεολογικότερος.

Μουντὲ Μ. (1977), Κατήχηση καὶ Λειτουργικὴ. Γιὰ τὴν ἕκτη Δημοτικοῦ. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ.

Μπούκη Χ. Ν. (1978), Ὁρθόδοξη Πίστη καὶ Ζωή. Γ' Γυμνασίου. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ.

Νίκα Σ., Παπαευαγγέλου Π., Ρηγόπουλου Γ., Χιωτέλλη Κ. (1978), Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Τὸ θαῦμα τῆς δημιουργίας καὶ τῆς σωτηρίας. Γιὰ τὴν Α' τάξη τοῦ Γυμνασίου. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ.

Πετρούνια Β. Ε., (1976), Παλαιὰ Διαθήκη. Γ' Δημοτικοῦ. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ. Βλέπε ἐπίσης καὶ τὰ παρακάτω διδακτικὰ ἐγχειρίδια τῆς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης, τὰ ὁποῖα κυκλοφόρησαν τὸ 1979 καὶ ἰσχύουν μέχρι σήμερα. Καὶ γι' αὐτὰ ἰσχύει ὅ,τι ἐλέγχθη γιὰ τὰ προηγούμενα:

Μαθᾶ Α. καὶ Γαβαῶ Λ., (1979), Παλαιὰ Διαθήκη. Γιὰ τὴν τρίτη τάξη τοῦ Δημοτικοῦ. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ.

Σκιαδᾶ Β. Γ. (1979α), Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Γιὰ τὴν Ε' τάξη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ.

Σκιαδᾶ Β. Γ. (1979β), Λειτουργικὴ καὶ Κατήχηση. ΣΤ' Δημοτικοῦ. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ.

Στεφανίδου Β. (1979), Καινὴ Διαθήκη. Δ' Δημοτικοῦ. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ.

10. Hyde K. E. (1965), Religious Learning in Adolescence. University of Birmingham. Institute of Education. Published by Oliver and Boyd.

11. Βλέπε Perselis E. P., ὁ.π., σσ. 100-101.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1:
ΕΚΚΛΗΣΙΑ: ΠΟΣΟΣΤΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΟΡΘΟΤΕΡΟΥ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ	%	N(466)
1. 'Ο Οίκος του Θεού.	26.0	121
2. "Όλοι οί Χριστιανοί ανά τον κόσμο πού πιστεύουν ότι ό 'Ιησούς Χριστός είναι ό Υιός του Θεού και Σωτήρας του κόσμου.	27.3	127
3. Συνάθροιση ανθρώπων πού προσεύχονται στο Θεό.	13.1	61
4. Τόπος λατρείας του Θεού και τελέσεως τών Μυστηρίων.	28.8	134
Δέν άπάντησαν.	4.9	23

Και αυτό γιατί έκφράζει πληρέστερα την ούσία και άποστολή τής Χριστιανικής 'Εκκλησίας. 'Εξάλλου, μ' αυτή την έννοια όρίζεται ό όρος 'Εκκλησία και στα σχολικά διδακτικά έγχειρίδια¹². Οί υπόλοιποι τρεις όρισμοί άπλά περιγράφουν την 'Εκκλησία ως ένα τόπο. 'Ο τέταρτος όμως όρισμός είναι περιεκτικότερος από τον πρώτο, άφου αναφέρεται σε όρισμένη λειτουργική χρήση του όρου 'Εκκλησία, δηλαδή τής λατρείας του Θεού και τής τέλεσης τών μυστηρίων. 'Αλλά και ό τρίτος όρισμός αναφέρεται σε μία συγκεκριμένη λατρευτική χρήση του όρου 'Εκκλησία, τής προσευχής. 'Επομένως και ό όρισμός αυτός είναι ευρύτερος από τον πρώτο. 'Η προσευχή όμως άποτελεί μέρος τής λατρείας του Θεού. Με την έννοια αυτή ό τέταρτος όρισμός είναι ευρύτερος από τον τρίτο.

"Όσον άφορα στα άποτελέσματα του πίνακα 1 φαίνεται, ότι ή συντριπτική πλειοψηφία τών παιδιών άδυνατεί να έπισημάνει τή θεολογική σημασία τής έννοιας 'Εκκλησία. 'Επί πλέον παρατηρείται ότι ό καταμερισμός τής προτίμησης μεταξύ τών όρισμών 1, 2 και 4 είναι σχεδόν ισόποσος. Αυτό μαρτυρεί, άν μή τι άλλο, τή σύγχυση και νοητική άνωριμότητα πού έπικρατεί μεταξύ πολλών μαθητών και μαθητριών τής Γ' γυμνασίου να επιλέξουν τον όρθότερο θεολογικό όρισμό.

12. Βλέπε Κα ρ δ α μ ά κ η Μ., κ.ά., ό.π., σ. 9. Λυ γ κ ώ ν η Σ π., ό.π., σ. 5. Μ π ο ύ κ η Χ. Ν., ό.π., σ. 87 κ. έξ. Σ κ ι α δ ά Β. Γ. (1979α), ό.π., σ. 5 και (1979 β), ό.π., σ. 75. Πρβλ. έπίσης Κα ρ ι ώ τ ο γ λ ο υ 'Α. και Ρ ο δ ί τ η Γ. (1986), 'Εκκλησία. Μία νέα κοινωνία σε πορεία: Γ' Γυμνασίου. 'Αθήνα: ΟΕΔΒ, σσ. 7-10.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2:

ΜΕΤΑΝΟΙΑ: ΠΟΣΟΣΤΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΟΡΘΟΤΕΡΟΥ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ.

ΜΕΤΑΝΟΙΑ	%	N(466)
1. Όριστική απόφαση να μην επαναληφθεί στο μέλλον ή κακή πράξη που έγινε στο παρελθόν.	8.4	39
2. Απόφαση ότι στο μέλλον θα εξαντληθεί κάθε προσπάθεια για την εκτέλεση καλών πράξεων.	2.8	13
3. Είλικρινής άρνηση της αμαρτίας και επιστροφή στο θέλημα του Θεού.	78.8	367
4. Προσπάθεια να ξεχαστεί ή κακή πράξη που έγινε.	6.2	29
Δέν άπάντησαν.	3.8	18

Ο πίνακας 2 δείχνει ότι για την έννοια της Μετανοίας, ο τρίτος όρισμός εκφράζει πλήρως τη θεολογική σημασία της λέξης. Οι υπόλοιποι τρεις όρισμοί αναφέρονται κυρίως στην προσπάθεια του ίδιου του ανθρώπου να υπερβεί τις αδυναμίες και τα σφάλματά του, χωρίς καμία προσφυγή στη θεία δύναμη και μεσολάβηση. Το τόσο σαφές θεολογικό περιεχόμενο του τρίτου όρισμού, σε σχέση με τους άλλους τρεις, πιθανώς προδίκασε τη συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών και μαθητριών της Γ' γυμνασίου ν' απαντήσει με επιτυχία σ' αυτή την ερώτηση.

Η επιτυχία επίσης των παιδιών μπορεί να οφείλεται στο γενικότερο θεολογικό - αποφατικό προσανατολισμό που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια στα Α.Π. της σχολικής θρησκευτικής αγωγής στη χώρα μας. Με άλλα λόγια, τα Α.Π. και τα διδακτικά έγχειρίδια του μαθήματος των Θρησκευτικών και κυρίως εκείνων που γράφτηκαν μεταξύ των ετών 1977-82, υπερτονίζουν τη χριστιανική άρετή της άρνησης του κόσμου και φυγής από αυτόν¹³. Επίσης υπογραμμίζουν την ένοχη και το άγχος που πηγάζουν από τις αμαρτίες των ανθρώπων, οι οποίοι ζουν χωρίς Θεό. Το πνεύμα αυτό είναι δυνατό να προωθείται εκ μέρους ορισμένων σχολικών θεολόγων στη διδακτική πράξη με τη συνεχή χρήση και αναφορά στους όρους Μετανοία και Αμαρτία.

13. Πρβλ. Θεοδώρου Ε. Δ., ό.π.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3:

ΠΡΟΦΗΤΗΣ: ΠΟΣΟΣΤΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΟΡΘΟΤΕΡΟΥ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ.

ΠΡΟΦΗΤΗΣ	%	N(466)
1. 'Ο άνθρωπος που προείπε την έλευση του Χριστού.	22.5	105
2. 'Ο άνθρωπος που προλέγει το μέλλον.	6.9	32
3. 'Ο άνθρωπος που μίλησε για το Θεό πριν έρθει ο Χριστός στη γη.	31.8	148
4. 'Ο άνθρωπος μέσω του οποίου γίνεται γνωστό το θέλημα του Θεού. Δέν απάντησαν.	34.8 4.0	162 19

Τρεῖς από τους τέσσερις όρισμούς τῆς έννοιας Προφήτης εκφράζουν διαφορετικές θεολογικές τάσεις, όπως φαίνεται στον πίνακα 3. 'Ο ύπ' αριθμόν 1 όρισμός αναφέρεται στις μεσσιανικές προφητείες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Σύμφωνα μ' αυτές όρισμένοι Προφῆτες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κήρυτταν τὴν έλευση ενός Μεσσία, που θα έσωζε τους Έβραίους από τὰ δεινὰ τῆς υποδούλωσης σὲ ξένους κατακτητές. "Ένας τέτοιος Μεσσίας ενός θεοκρατικοῦ έθνους, όπως τῶν Έβραίων, είχε νὰ επιτελέσει διπλό ρόλο, θρησκευτικό και πολιτικό. "Ἡδη οἱ πρώτοι χριστιανοὶ έρμήνευαν τις μεσσιανικές προφητείες ότι αναφέρονται στο πρόσωπο του 'Ιησοῦ Χριστοῦ από τὴ Ναζαρέτ, τουλάχιστο ως πρὸς τὴ θρησκευτικὴ-πνευματικὴ τους σημασία. 'Ο ύπ' αριθμὸς 3 όρισμός περιγράφει γενικά τὸ ρόλο του προφήτη τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, όπως αὐτὸς γίνεται ἀντιληπτός από τους Χριστιανούς. Αναφέρεται δηλαδή στο ρόλο τῶν ανθρώπων εκείνων τῆς Έβραϊκῆς θρησκευτικῆς κοινότητας, οἱ όποιοι μιλοῦσαν, όπως πιστευόταν, ἐξ ὀνόματος του Θεοῦ και ἀποκάλυπταν στους συνανθρώπους τους τὰ σχέδιά Του. Μ' αὐτὴ τὴν έννοια ὁ όρισμός 3 εἶναι θεολογικά ευρύτερος από τὸν όρισμὸ 1. Παρ' ὅλ' αὐτὰ ἡ θεολογικὴ έννοια που εκφράζεται με τὸν όρισμὸ 4 φαίνεται νὰ εἶναι πληρέστερη από τις ἀναφερθεῖσες. Και αὐτὸ γιατί με τὸν όρισμὸ 4 ὁ ρόλος του προφήτη δέν περιορίζεται σὲ όρισμένα μόνο πρόσωπα μιᾶς συγκεκριμένης ἐποχῆς. Ἀντίθετα ἡ προφητεία ἐπεκτείνεται σὲ κάθε ἐποχὴ και σ' ὅλα τὰ πρόσωπα που ὁ Θεὸς ἐπιλέγει για τὴν ἀποκάλυψη και ἐπικοινωνία του θελήματός Του στους ανθρώπους. Τέλος, ὁ όρισμός 2 έχει καθαρὰ ἀνθρωποκεντρικὸ χαρακτήρα και γι' αὐτὸ στερεῖται κάθε θεολογικῆς ἀναφορᾶς. Και αὐτὸ γιατί αναφέρεται στις ικανότητες όρισμένων ανθρώπων νὰ προλέγουν τὸ μέλλον χωρίς νὰ επικαλοῦνται τὴ βοήθεια του Θεοῦ ἢ ν' ἀποκαλύπτουν τὰ σχέδιά Του για τους ανθρώπους και τὸν κόσμο γενικότερα.

Ὁ πίνακας 3 δείχνει ὅτι ἡ συντρίπτυκὴ πλειοψηφία τῶν παιδιῶν ἡλικίας 14-15 χρόνων δὲ μπόρεσαν νὰ ἐπισημάνουν τὸν ὀρθότερο θεολογικὸ ὀρισμὸ 4, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει πληρέστερα τὴ θεολογικὴ σημασία τῆς λέξης Προφήτης. Στὸν ἴδιον πίνακα βλέπουμε ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν παιδιῶν ποὺ προτίμησε τὸν ὀρισμὸ 3 σχεδὸν πλησιάζει αὐτὸ τοῦ ὀρισμοῦ 4. Ὁ ὀρισμὸς ὅμως 3 κατέχει τὴ δευτέρη θέση μετὰ τὸν ὀρισμὸ 4 ἀπὸ πλευρᾶς θεολογικῆς πληρότητας. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἕνας ἀριθμὸς παιδιῶν ἔχει συλλάβει ἕνα μέρος τῆς θεολογικῆς διάστασης τῆς λέξης Προφήτης. Ἡ ἀποτυχία ὅμως τῆς πλειοψηφίας τῶν παιδιῶν νὰ ἐπιλέξουν τὸν ὀρισμὸ 4 μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ὅτι ὀφείλεται στὴ σύγχυση καὶ νοητικὴ ἀνωριμότητα πολλῶν γυμνασιοπαίδων νὰ συλλάβουν τὴ θεολογικὴ σημασία τῆς λέξης Προφήτης. Ὁ τρόπος διδασκαλίας τοῦ ὄρου στὸ σχολεῖο μπορεῖ νὰ εἶναι ὑπεύθυνος γι' αὐτὴ τὴν κατάσταση. Ὁ γενικὸς καὶ ἀφηρημένος τρόπος διδασκαλίας τοῦ ρόλου τοῦ προφήτη καὶ τῆς προφητείας καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς μόνο στῆν Παλαιὰ Διαθήκη, ἐμποδίζει τὴν πλειοψηφία τῶν παιδιῶν νὰ συλλάβουν τὸ βαθύτερο θεολογικὸ περιεχόμενον τοῦ φαινομένου¹⁴. Μὲ ἄλλα λόγια τὰ παιδιὰ ἀδυνατοῦν, ἔτσι ὅπως διδάσκονται στὸ σχολεῖο, νὰ κατανοήσουν ὅτι ὑπάρχουν ἀνθρωπὶνὰ σὲ ὅλες τὶς ἐποχές, οἱ ὁποῖοι μποροῦν νὰ κατευθύνουν θρησκευτικὰ τοὺς πιστοὺς σὲ ὑψηλοὺς σκοποὺς καὶ στόχους. Ἐπομένως ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται στὴ διδακτικὴ πράξη εἶναι ἡ ἀναλυτικὴ παρουσίαση τοῦ ρόλου τοῦ προφήτη μέσα στὴ θρησκευτικὴ κοινότητα καὶ οἱ συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐμφανίζεται τὸ φαινόμενο τῆς προφητείας. Μέσα στὰ πλαίσια αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ συζητηθεῖ καὶ ἡ σχέση προφητείας καὶ καθημερινῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας τῶν πιστῶν. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθεῖ, μετὰ τῶν ἄλλων, μὲ τὴν χρῆση περισσότερων παραδειγμάτων ἀπὸ τὰ βιβλικὰ κείμενα καὶ τὴν κατάθεση τυχόν θρησκευτικῶν ἐμπειριῶν καὶ κατανόησης τοῦ φαινομένου τῆς προφητείας ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς διδασκόμενους. Ἀκόμη θὰ μπορούσε ἡ ἔννοια τοῦ ὄρου Προφήτης νὰ διδάσκεται σὲ ἀντίθεση καὶ ἀντιδιαστολὴ μὲ ἀνάλογα ἐξωθρησκευτικὰ φαινόμενα (ψευδο)προφητείας καὶ (ψευδο)προφητῶν.

Ὁ πίνακας 4 δείχνει ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν παιδιῶν ποὺ φοιτοῦν στὴ Γ' γυμνασίῳ θεωροῦν τὸν ὀρισμὸ 3 ὅτι ἀποδίδει καλύτερα τὴ θεολογικὴ σημασία τῆς λέξης Ἄμαρτία. Πράγματι, δύο εἶναι οἱ θεολογικοὶ ὀρισμοὶ τῆς ἔννοιας Ἄμαρτία, ὅπως διατυπώνονται στὸν πίνακα 4. Αὐτοὶ οἱ ὀρισμοὶ εἶναι ὁ 1 καὶ 3. Ὁ ὀρισμὸς 1 ἐκφράζει τὴ θεολογικὴ-νομικὴ ἔννοια τῆς ἁμαρτίας, ὅπως αὐτὴ συνήθως διατυπώνεται στὴ διδασκαλία τῆς Παλαιᾶς Δια-

14. Μαθᾶ Α. καὶ Γαβαλᾶ Α., ὁ.π., σ. 76 κ.ἐξ. Νίκα Σ., κ.ἄ., ὁ.π., σ. 89 κ. ἐξ. Πετρούνια Β. Ε., ὁ.π., σ. 62 κ. ἐξ. Πρβλ. καὶ Δόϊκου Δ., Κωνσταντίνου Μ., Καζάρη Π. (1987), Προετοιμασία τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὸν καινούργιο κόσμον τοῦ Θεοῦ. Α' Γυμνασίῳ. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ, σσ. 127-170.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4:

ΑΜΑΡΤΙΑ: ΠΟΣΟΣΤΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΟΡΘΟΤΕΡΟΥ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ.

ΑΜΑΡΤΙΑ	%	N(466)
1. Ἡ παράβαση τῶν δέκα ἐντολῶν.	10.9	51
2. Ἐνα πολὺ μεγάλο παράπτωμα.	8.2	38
3. Κάθε τι ποὺ εἶναι ἀντίθετο στοῦ θέλημα τοῦ Θεοῦ.	64.4	300
4. Κάθε σκέψη, λέξη ἢ πράξη ποὺ εἶναι κακὴ. Δὲν ἀπάντησαν.	12.9 3.6	60 17

θήκης. Ὁ ὀρισμὸς 3 εἶναι εὐρύτερος καὶ πληρέστερος ἀπὸ τὸν 1. Καὶ αὐτὸ γιὰ τὸν ὀρισμὸ αὐτὸ ἡ ἔννοια τῆς ἀμαρτίας ἀποδεδεσμεύεται ἀπὸ τὸ νομικὸ πλαίσιο-κριτήριον, τὸ ὁποῖο καθορίζει τις πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὡς θρησκευτικὰ ἠθικὰ ἢ ἀνῆθικα. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτή, ὁ ὀρισμὸς 3 συμφωνεῖ μὲ τὴν Ὀρθόδοξη χριστιανικὴ ἀποψη γιὰ τὴν ἀμαρτία, ἡ ὁποία κατὰ τὴ διατύπωση σύγχρονου θεολόγου εἶναι «πᾶσα παράβασις τοῦ θεοῦ θελήματος καὶ ἐπομένως ἡ ἀστοχία τοῦ ἀνθρώπου νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν ἀρχικόν του προορισμόν»¹⁵. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς πνεῦμα ἐκφράζεται καὶ στὸν ὀρισμὸ τῆς ἀμαρτίας ποὺ καταγράφεται στὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια¹⁶. Οἱ ὀρισμοὶ 2 καὶ 4 προφανῶς στεροῦνται θεολογικῆς ἀναφορᾶς. Ἀπλᾶ οἱ δύο αὐτοὶ ὀρισμοὶ βασιζοῦνται στὴν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ καθορίσῃ κατὰ τὴν κρίση του τὸ ἠθικὸ περιεχόμενον τῶν πράξεών του, χωρὶς τὴν ἐπέμβαση ὁποιασδήποτε ὑπερβατικῆς δυνάμεως.

Παρ' ὅλο ποὺ σχεδὸν τὰ 2/3 τῶν παιδιῶν ἡλικίας 14-15 χρόνων εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπισημάνουν τὴ θεολογικὴ σημασία τῆς λέξης Ἀμαρτία, τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πίνακα 4 δὲ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀπόλυτα ἱκανοποιητικὰ. Καὶ αὐτὸ γιὰ τὸ ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς παιδιῶν προτιμᾷ τοὺς μὴ θεολογικοὺς ὀρισμοὺς. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς ἔνδειξη ἀδιαφορίας, τὴν ὁποία δείχνουν πολλὰ παιδιὰ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας σὲ θρησκευτικὰ θέματα. Ἐκεῖνο ποὺ κάνουν αὐτὰ τὰ παιδιὰ εἶναι ὅτι προτάσσουν τὸ δικὸ τους ἀνθρωποκεντρικὸ τρόπο σκέψης καὶ μὲ βάση αὐτὸν καθορίζουν καὶ τὸ θρησκευτικὸ-θεολογικὸ περιεχόμενον τῆς ἀμαρτίας. Εἶναι ὅμως ἐξίσου δυνατὸ νὰ παρουσιάζεται αὐξημένη νοητικὴ ἀδυναμία ἀπὸ μέρους μιᾶς μερίδας παι-

15. Ρωμανίδου Ἰ. (1970²), Τὸ Προπατορικὸν Ἀμάρτημα. Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Π. Πουρναῖ, σ. 150.

16. Πρβλ. Μπόκη Χ. Ν., δ.π., σ. 44 κ. ἐξ. Σκιαδᾶ Β. Γ. (1979β), δ.π., σ. 96 κ. ἐξ.

διῶν νὰ συλλάβουν τὸ θεολογικὸ περιεχόμενον τῆς ἁμαρτίας, τουλάχιστο ἔτσι ὅπως διδάσκεται διὰ τῶν σχολικῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων. Στὴν περίπτωσιν αὕτη ἢ πρόσκληση ἀπὸ μέρους τῶν διδασκόντων νὰ ὀρίσουν οἱ ἴδιοι οἱ διδασκόμενοι πῶς ἐννοοῦν τὴν ἁμαρτία, θὰ ἔρριχνε πολὺ φῶς στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο σκέπτονται θρησκευτικὰ. Ἡ ἐπεξεργασία ἔπειτα ὀρισμένων κριτηρίων, τὰ ὁποῖα καθορίζουν τὴν ἐννοια τῆς ἁμαρτίας σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλες θρησκευτικὰς ἐννοιες, ὅπως π.χ. θέωση, ἀγιότητα, ἀγάπη, δωρεὰ / δῶρο, φιλανθρωπία, κλπ., θὰ ἦταν χρήσιμη στὴ διδακτικὴ πράξι. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ γινόταν σαφὲς στὰ παιδιὰ μὲ συγκεκριμένα παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὴν καθημερινὴν πράξι καὶ ἐμπειρία τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς ποῦ εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς ἁμαρτίας καὶ τί διαστάσεις ἔχει γιὰ τοὺς πιστοὺς κάθε ἐποχῆς. Ἀκόμη ἡ ἀνάλυση στὴ διδακτικὴ πράξι ἀντίστοιχων ἐνοιῶν μὲ αὐτὴ τῆς ἁμαρτίας, οἱ ὁποῖες χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ διάφορα φιλοσοφικο-κοινωνικὰ συστήματα, π.χ. μαρξισμὸς (ἀλλοτρίωση) ὑπαρξισμὸς (ἄγχος / κενὸ / μηδέν), ἀνθρωπισμὸς (ἀδιαφορία γιὰ τὸν ἄνθρωπον) κλπ., θὰ βοηθοῦσε στὴν καλύτερη κατανόηση τῆς θρησκευτικῆς σημασίας τῆς ἁμαρτίας. Τέλος, ἀν ληφθεῖ ὑπόψη, ὅτι τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἐρευνας ἦταν ἀκόμη πιὸ ἀπογοητευτικὰ γιὰ τίς ἐννοιες Ἐκκλησία καὶ Προφήτης ἀπὸ ὅ,τι ἦταν γιὰ τὴν ἐννοια Ἁμαρτία, τότε ἐπιβάλλεται νὰ συνειδητοποιήσουν οἱ ἀρμόδιοι τὸ γρηγορότερον, τὸ δὲ πρὸ βλεπόμενον πού ὑπάρχει στὴν ἀποτελεσματικὴ προσφορὰ καὶ διδασκαλία στὸ σχολεῖο τῶν θεολογικῶν ἐνοιῶν.

Νοητικὴ ἐτοιμότητα, σχολικὴ ἐπίδοσι καὶ θεολογικὰς ἐννοιες.

Ἡ παροῦσα ἐρευνα διατύπωσε τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ σύλληψι, κατανόησι καὶ ἐπιλογῆ τῶν ὀρθότερων θεολογικῶν ὀρισμῶν ἐπηρεάζεται θετικὰ ἀπὸ τὴν νοητικὴ ἐτοιμότητα τῶν γυμνασιοπαιδῶν. Ἡ ὑπόθεσιν αὕτη ξεκίνησε ἀπὸ πορίσματα ἐρευνῶν, οἱ ὁποῖες πραγματοποιήθηκαν στὴν Ἀγγλία ἀπὸ τοὺς K. Hyde¹⁷ καὶ R. Goldman¹⁸ γιὰ τὴν κατανόησιν τῶν θρησκευτικῶν ἐνοιῶν. Καὶ οἱ δύο ἐρευνητὲς, κυρίως ὁ Goldman, στηρίχθηκαν στὰ ἐρευνητικὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐπιστημολόγου, ψυχολόγου καὶ φιλόσοφου J. Piaget. Ὁ J. Piaget διεξήγαγε ἐπὶ σειρά ἐτῶν ἐρευνες, προκειμένου νὰ ἐξετάσει τὸ μηχανισμὸν καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὰ παιδιὰ τῆς παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας συλλαμβάνουν καὶ κατανοοῦν τίς διαφορὰς ἐννοιες¹⁹. Ἡ ἄποψι τοῦ Pia-

17. Hyde K. E., ὁ.π.

18. Goldman R. (1964), *Religious Thinking from Childhood to Adolescence*. London: Routledge and Kegan Paul.

19. Βλέπε πρὸχειρα δύο γενικοῦ χαρακτῆρα ἔργα τοῦ J. Piaget, τὰ ὁποῖα εἶναι μεταφρασμένα καὶ στὰ ἑλληνικά: Piaget J. (1970), *Science of Education and the*

get είναι ότι τα παιδιά είναι σε θέση να κατανοούν αφηρημένες έννοιες όταν πλέον διανύουν το στάδιο της αφηρημένης σκέψης, δηλαδή περίπου μετά το 11 έτος της ηλικίας τους. Ο R. Goldman υποστήριξε την άποψη ότι, προκειμένου για τις θρησκευτικές έννοιες, η διάρκεια εισόδου των παιδιών στο στάδιο της αφηρημένης σκέψης παρατείνεται και μετά το 11 έτος της ηλικίας τους. Ο Goldman ισχυρίζεται ότι τα παιδιά είναι σε θέση να συλλαμβάνουν και κατανοούν το αφηρημένο θεολογικό-πνευματικό περιεχόμενο των θρησκευτικών έννοιών κυρίως μετά το 13/14 έτος της ηλικίας τους.

Τα αποτελέσματα του πίνακα 5 φαίνεται να επαληθεύουν τους παραπάνω ισχυρισμούς. Στον πίνακα αυτό παρουσιάζονται συνοπτικά τα ποσοστά των απαντήσεων που δόθηκαν για τους όρθότερους θεολογικούς όρισμούς των τεσσάρων εννοιών, σε σχέση με τη γενική σχολική επίδοση των μαθητών / μαθητριών που έλαβαν μέρος στην έρευνα. Από τα παιδιά ζητήθηκε να δηλώσουν το γενικό βαθμό με τον οποίο προβιάστηκαν στην Γ' γυμνασιακή τάξη. Οι βαθμοί ταξινομήθηκαν σε τέσσερις κατηγορίες:

- α) 10-13: μέτρια επίδοση.
- β) 14-15: αρκετά καλή επίδοση
- γ) 16-17: καλή επίδοση
- δ) 18-20: πολύ καλή / άριστη επίδοση.

Η κατηγορία στην οποία έμπιπτει ο βαθμός αποτέλεσε κριτήριο της νοητικής έτοιμότητας των γυμνασιοπαίδων που πήραν μέρος στην έρευνα.

Ο πίνακας 5 δείχνει, ότι τα παιδιά των οποίων η γενική σχολική επίδοση είναι κακή ή μέτρια αδυνατούν να επιλέξουν τον όρθότερο θεολογικό όρισμό. Αντίθετα, εκείνα τα παιδιά των οποίων η επίδοση είναι καλή ή άριστη επιλέγουν τους όρθότερους θεολογικούς όρισμούς. Στο σημείο αυτό πρέπει να λεχθεί ότι η παρούσα έρευνα διαπίστωσε ότι η πίστη σε όρισμένα χριστιανικά Όρθόδοξα δόγματα και η εκκλησιαστική συμπεριφορά των παιδιών δεν επηρεάζει την επιλογή των όρθότερων θεολογικών όρισμών²⁰. Η διαπίστωση αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η σωστή ή λανθασμένη σύλληψη και κατανόηση των θεολογικών εννοιών όφείλεται κατά κύριο λόγο στη νοητική έτοιμότητα των παιδιών.

Psychology of the Child. London: Longman. Piaget J. and Inhelder B. (1969), The Psychology of the Child. London: Routledge and Kegan Paul. Έλληνικές μεταφράσεις αντίστοιχα: Ζάν Πιαζέ, Ψυχολογία και Παιδαγωγική. Έπιμέλεια Τ. Άνθουλιᾶς, μετάφραση Άπόστολος Βαρβερίδης. Άθήνα: Έκδόσεις Ά. Λιβάνης, Νέα Σύνορα, 1979. Jean Piaget - Bärbel Inhelder, 'Η Ψυχολογία του Παιδιού. Μετάφραση Κωνσταντῖνος Κίτσος. Άθήνα: Έκδοτικός οίκος 'Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος, χ.χ.

20. Perselis E. P., ὀ.π., σσ. 160-166.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5:
 ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΟΣΟΣΤΩΝ ΕΠΙΔΟΣΗΣ ΜΑΘΗΤΩΝ / ΜΑΘΗΤΡΙΩΝ
 ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΟΡΘΟΤΕΡΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ
 ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ.

	Ε Π Ι Δ Ο Σ Η			Πολύ καλή / άρίστη 53.7%*
	Μέτρια	Άριστα Καλή	Καλή 38.3%	
Έκκλησία:				
Όλοι οι Χριστιανοί ανά τον κόσμο πού πιστεύουν ότι ο Ίησούς Χριστός είναι ο Υιός του Θεού και Σωτήρας του κόσμου.	19.0%	21.7%	38.3%	
Μετάνοια:				
Ελευθερίας άφ'ησυχ τής άμαρτίας και έπιστροφής στο θέ- λημα του Θεού.	75.0%	81.3%	90.9%	85.5%**
Προφήτης:				
Ό άνθρωπος μέσω του οποίου γίνεται γνωστό το θέλημα του Θεού.	27.0%	40.3%	39.7%	40.0%***
Άμαρτία:				
Κάθε τι πού είναι αντίθετο στο θέλημα του Θεού	54.5%	70.5%	71.1%	74.5%****

* P = 0.0001.

** P < 0.01

*** N. S.

**** P < 0.01

Στατιστικό test: chi-square (χ^2).

Συμπεράσματα και προτάσεις.

“Αν δεχθούμε την άποψη του J. Piaget, ή νοητική έτοιμότητα έπιτυγχάνεται κυρίως με τη δράση του αναπτυσσόμενου ανθρώπου πάνω στα αντικείμενα του περιβάλλοντός του²¹. Σύμφωνα μ’ αυτό τον ισχυρισμό, για να διαμορφωθούν και κατανοηθούν οι θρησκευτικές έννοιες από τον αναπτυσσόμενο άνθρωπο θα πρέπει προηγουμένως να συσχετιστούν και αναλυθούν με βάση τις καθημερινές έμπειρίες και αναζητήσεις του. Έξάλλου, ή έπιθυμία του παιδιού να γνωρίσει τον κόσμο που το περιβάλλει και να βρει ένα νόημα στη ζωή του, είναι απόλυτα φυσιολογική. Αυτό έπιτυγχάνεται, μεταξύ των άλλων, με το παιχνίδι (αυτενέργεια), την ακρόαση και ανάγνωση διάφορων ιστοριών (καλλιέργεια τής φαντασίας), τη μουσική, ζωγραφική, χειροτεχνία, κ.ά. (αίσθητική - δημιουργική διέξοδος), τη διατύπωση έρωτήσεων και αποριών που εκφράζει το παιδί για θέματα του άμεσου και έμμεσου κόσμου που το περιβάλλει, κλπ. Έπομένως ή θρησκευτική άγωγή έχει υποχρέωση να εντάξει αυτά τα μέσα για την απόκτηση γνώσης στην ύπηρεσία τής διδασκαλίας των θεολογικών έννοιών. Έξυπακούεται ότι κάτι τέτοιο μπορεί και οφείλει να γίνει πριν ακόμη το παιδί φθάσει στο στάδιο τής άφηρημένης σκέψης, όπως αυτό ορίζεται από τους Piaget και Goldman²². Το παιδί πρέπει να γνωρίσει τη σημασία των διάφορων έννοιών, οι οποίες εκφέρονται (ή) και βιώνονται από τα μέλη τής κοινότητας / κοινωνίας. Και αυτό γιατί οι άνθρωποι, μικροί και μεγάλοι, έχουν ανάγκη καθορισμού κοινά αποδεκτών τρόπων έπικοινωνίας και κριτηρίων έρμηνείας τής πραγματικότητας που τους περιβάλλει. Για το λόγο αυτό, ο νέος άνθρωπος όχι μόνο αισθάνεται την ανάγκη για αυτοέκφραση και έπικοινωνία με τους συνανθρώπους του και το περιβάλλον, αλλά και πρέπει να κληθεί να συμμετάσχει στην κατανόηση, έρμηνεία και βίωση των θρησκευτικών κριτηρίων που ορίζουν την πραγματικότητα. Έδω όμως πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη ή συλλογική - κοινωνική άδιαφορία που παρατηρείται σήμερα σε θέματα πίστης σε έπίσημα εκκλησιαστικά δόγματα και οργανωμένης εκκλησιαστικής συμπεριφοράς σ’ όλο σχεδόν τον κόσμο και ιδιαίτερα στον τόπο μας. Αποτέλεσμα αυτής τής άδιαφορίας είναι ότι πολλά παιδιά έρχονται στο σχολείο με πολύ λίγες ή καθόλου θρησκευτικές παραστάσεις τής οργανωμένης θρησκευτικής-έκκλησιαστικής κοινότητας, στην όποια μπορεί ν’ άνήκουν μόνο θεωρητικά. Στην περίπτωση αυτή το σχολείο καλείται ν’ αναπληρώσει το κενό τής εισαγωγής των παιδιών στη

21. Piaget J., ό.π., σ. 29.

22. Goldman R., ό.π., σσ. 58-62. Πρβλ. και Βασιλόπουλου Χρ. (1982), “Η ανάπτυξη τής θρησκευτικής σκέψης και το μάθημα των Θρησκευτικών». Σύναξη. Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην Όρθοδοξία. Το ανθρώπινο Σώμα. Τεύχος 4, Φθινόπωρο, Άθήνα.

θρησκευτικὴ ἐμπειρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἀνθρώπων γενικά. Αὐτὸ ἕως δὲ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ ἀφηρημένους ὀρισμοὺς καὶ γενικεύσεις, ἀλλὰ μὲ συγκεκριμένα θέματα καὶ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα θὰ συσχετίζονται μὲ τὴν καθημερινὴ ἐμπειρία καὶ τὶς ἀναζητήσεις τῶν παιδιῶν.

Γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε ἓνα μόνο παράδειγμα, ἡ ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας θὰ μποροῦσε νὰ διδασχεῖ μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε τὸ παιδί νὰ κατανοεῖ τὴ σημασίαν της, ἀνάλογα πάντοτε μὲ τὴ νοητικὴ του ἐτοιμότητα. Θὰ μποροῦσε δηλαδὴ πρῶτα νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὁ ρόλος καὶ ἡ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας ὡς οἰκοδομήματος γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση ὀρισμένων σκοπῶν. Νὰ συζητηθοῦν καὶ καθοριστοῦν αὐτοὶ οἱ σκοποὶ μὲ τὴ συνεργασία τῶν παιδιῶν καὶ νὰ ὑπογραμμιστεῖ ἡ διαφορὰ τους σὲ σχέση μὲ τοὺς σκοποὺς τοὺς ὁποῖους ἐξυπηρετοῦν ἄλλοι δημόσιοι ἢ ἰδιωτικοὶ χώροι, ὅπως π.χ. τὸ οἰκογενειακὸ σπίτι. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ζωγραφικὴ, ὁ ἐσωτερικὸς διάκοσμος γενικά, τὰ διαδραματιζόμενα στὸ χῶρο τῆς ἐκκλησίας, ὅπως ψαλμωδίες, ἀνάγνωση κειμένων, διάφορες κινήσεις καὶ στάσεις τῶν μετεχόντων, πορεῖες, κ.ἄ., εἶναι θέματα τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὴν ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπομένως χρήζουν ἐξέτασης καὶ συζήτησης. Ἀκόμη ὁ ρόλος τῶν εἰδικῶν ἐντεταλμένων προσώπων γιὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαδραματιζομένων, ἡ ἐνδυμασία τους, τὰ ἀντικείμενα ποὺ χρησιμοποιοῦν (σκεύη) μέσα στὴν ἐκκλησία καὶ ὁ σκοπὸς ποὺ ἐξυπηρετοῦν, ἐπίσης θὰ πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν. Στὴ συνέχεια θὰ συζητηθεῖ ἡ ποιικιλία ἐκκλησιῶν-οἰκοδομημάτων ποὺ ὑπάρχουν καὶ οἱ ὁποῖες ἀνήκουν σὲ διάφορες χριστιανικὲς παραδόσεις (Ρωμαιοκαθολικὴ ἐκκλησία, Προτεσταντικὸ εὐκτήριοι οἶκοι, κλπ.). Θὰ ἐπισημανθοῦν οἱ διαφορὲς καὶ ὁμοιότητες, πρῶτα οἱ ἐξωτερικὲς καὶ ἔπειτα ἐκεῖνες ποὺ ἀναφέρονται στὸ περιεχόμενο τῶν διαφορῶν χριστιανικῶν παραδόσεων. Τέλος, θὰ συζητηθεῖ ἡ θεολογικὴ σημασία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ συμβολισμὸς της ὡς σώματος Χριστοῦ, στὸ ὁποῖο μετέχουν ὅσοι πιστεύουν ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ σωτὴρας τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ταυτόχρονα θὰ συζητηθεῖ ὁ ρόλος καὶ ἡ πορεία τῆς Ἐκκλησίας μέσα στὴν ἱστορία. Ἐξυπακούεται ὅτι μία τέτοια ἐξελικτικὴ ἀνάλυση καὶ διδασκαλία τῆς ἔννοιας Ἐκκλησία θὰ παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τὴ νοητικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἐτοιμότητα τῶν παιδιῶν. Αὐτὸ θὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴ διαρκῆ ἀξιολόγησιν τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τὰ παιδιά θὰ ἀνταποκρίνονται στὴν πρόσκλησιν τῶν διδασκόντων γιὰ συμμετοχὴν στὴ συζήτησιν, συλλογὴ πληροφοριῶν ἢ ἄλλων δραστηριοτήτων.

Ὁ τρόπος ἀνάλυσης καὶ διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν / θεολογικῶν ἐννοιῶν, ὅπως προτείνεται παραπάνω, εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχει θετικὰ ἀποτελέσματα. Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ μπορεῖ, μεταξὺ τῶν ἄλλων, νὰ διεγείρει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν διδασκομένων, ἀφοῦ θὰ στηρίζεται στὶς ἐμπειρίες καὶ τὴ νοητικὴ τους ἐτοιμότητα. Αὐτὸ θὰ ἔχει ὡς συνέπεια τὰ παιδιά νὰ κατανοοῦν καὶ βιώνουν

καλύτερα τὸ βαθύτερο περιεχόμενο τῶν διάφορων πτυχῶν τῆς πανανθρώπινης θρησκευτικῆς ἐμπειρίας: μιᾶς ἐμπειρίας ἣ ὅποια προσπαθεῖ διαρκῶς νὰ δίνει νόημα καὶ περιεχόμενο στὴ ζωὴ καὶ τὶς ἀναζητήσεις τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνας τέτοιος ἐξελικτικὸς τρόπος διδασκαλίας, ὁ ὁποῖος λαμβάνει ὑπόψη τοῦ τὴν προοδευτικὴ ἀνάπτυξη τῆς νοητικῆς ἐτοιμότητος τῶν παιδιῶν, ἀπαιτεῖ καλὰ εἰδικευμένο προσωπικὸ σὲ θέματα σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς καὶ κατάλληλα διδακτικὰ ἐγχειρίδια. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς προϋποθέσεις, μεταξύ τῶν ἄλλων, εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ μέλλοντος ἀπογοητευτικῶν ἀποτελεσμάτων, ὅπως αὐτὰ ποὺ παρουσιάστηκαν σ' αὐτὴ τὴν ἀνακοίνωση.